

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

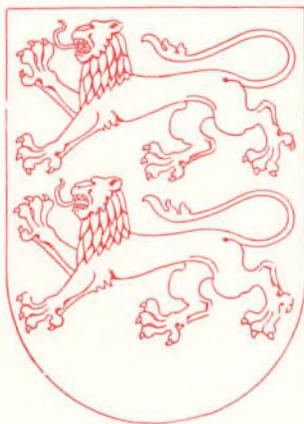
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Jonathan Smith: Herredsfogedfamilien Rasch

Harry Jensen: Emil Nolde 1867—1956

Chr. Maibøll: Hans Ewertsen Vorthmanns optegnelser

J. Raben: Gamle præster i Lysabild

Hjemmetysker . Anmeldelse . Glimt fra svundne tider

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsønsvej 37, Tønder

Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

HERREDSFOGEDFAMILIEN RASCH

Af Jonathan Smith

Som bekendt var herredsfogedembedet i tiden før 1700 i mange tilfælde arveligt i de mest ansete gårdejerslægter indenfor herredet, således i slægten Ohem i Hohn herred, i slægten Clemmetsen i Strukstrup herred, i Astrup slægten i Hviding herred og flere andre. Familien Rasch er repræsenteret ved 3 herredsfogder i Angel: 2 i Ny herred: Peter Rasch og Claus Rasch, og én i Husby herred: Jes Rasch.

Karl X Gustavs krige mod Danmark blev årsag til, at Jes Rasch's sønner kom til Bornholm og der blev stamfædre til de talrige bornholmske Rasch'er. Disse blev også årsag til, at en sønnesøn af herredsfoged Peter Rasch kom til at deltage i Københavns forsvar, han udmærkede sig her, hvilket gav anledning til, at han avancerede inden for administrationen, så han til sidst endte som politimester i København. En anden gren af familien kom til Norge, hvor den var særlig stærkt repræsenteret inden for embedsstanden. En af dens sidste ætlinger afd. arkivar A. W. Rasch har samlet en mængde oplysninger om slægten, hans optegnelser beror i Rigsarkivet i Oslo. Noget senere end til Bornholm kom slægten også til det øvrige kongerige. Foruden embedsmænd repræsenteredes slægten her også af jævne folk, men ud af disse jævne folk udsprang slægtens mest berømte mand: sprogforskeren Rasmus Rask. Slægtsfølelsen er også stærk i den danske gren. Et medlem af slægten har fotografier og malerier af alle hans forfædre og deres hustruer hængende på væggen, og han fortæller gerne om dem. Det må blive en opgave for en mand af slægten at give en samlet fremstilling af hele slægten. Her skal der kun gives nogle oplysninger om selve slægtens ældste: herredsfogderne i Angel, og om de to mest kendte mænd af slægten: politimester Claus Rasch og sprogforskeren Rasmus Rask.

Familiens hjemstavn er gården Vesterholm i Kværn sogn. I præsten Jørgen Sorterups ligtale over politimesteren nævner han dennes oldefader: Johan Rasch, som var gift med Anna. Når præsten gør denne til en datter af grev Egmont, så er dette kun et udslag af datidens hang til at hævde, at

slægten kunne føres tilbage til et adeligt ophav. Sorterup skriver, at grev Egmonts døtre Anna og Lucia i 1567 flygtede til Heide. Ifølge hollandske biografiske meddelelser om grev Egmont lader det ikke til, at hans børn er flygtet fra hjemlandet. Desuden havde han ingen datter, der hed Lucia, og datteren Anna gik i kloster. Det er derfor udelukket, at den Anna, som stamfaderen Johan Rasch var gift med, har været en datter af grev Egmont.

Sønnen Peter blev herredsfoged i Ny herred, medvirkende har sikkert været, at han giftede sig med en datter af herredsfogden Claus Marquardsen. Slægten Marquardsen havde haft herredsfogedembødet siden 1500. Peter Rasch kan eftervises som herredsfoged i Ny herred fra 1610, han døde i 1622. Efter sin første hustrus død ægtede han Ingeburg Bennik, en datter af Peter Bennik fra Rinkenæs og Christine Petersdatter. Han efterlod sig 5 børn: 1. Claus, som efterfulgte ham som herredsfoged, 2. Jes, som blev herredsfoged i Husby herred, 3. Catharina, som blev gift med gdr. Lorenz Andresen i Steinberg, 4. Maria, som blev gift med gdr. Las Schwennesen i Dollerup og 5. Peter, som overtog gården i Vesterholm og giftede sig med Cathrine Andersens i Steinberg. Politimesteren Claus Rasch var deres søn.

Claus Rasch var herredsfoged i Ny herred fra 1622—1636. Han var ejer af frigården i Hattlund. Da Wallensteins tropper efter slaget ved Lutter am Barenberge oversvømmede hertugdømmerne, måtte han aflægge ed overfor de kejserlige besættelsestropper. Da disse trak sig tilbage efter fredsslutningen i Lybæk, måtte han forny sin troskabsed til kongen overfor amtmand Cay von Ahlefeldt.

Han var først gift med sin Kusine Christine Marquardsen og derefter med Anna Eckholt fra Flensborg. Han døde den 15. oktober 1636 og efterlod 2 døtre, hans gravsten ligger som brønddæksel i Unevad.

Hans broder Jes Rasch blev udnævnt til herredsfoged i Husby herred og aflagde ed den 30. oktober 1626. Også han var blevet tvungen til at aflægge ed overfor de kejserlige tropper, og måtte senere forny sin troskabsed overfor amtmand Kay von Ahlefeldt.

Han boede indtil 1641 på Jürgen Mathieses gård i Bønstrup, fra 1641—1648 var han ejer af Unevadgård, derefter boede han i Unevad indtil sin død den 1. marts 1658.

Han var gift med Catharina Hoe, en datter af deputeret borger Matthias Hoe i Flensborg og Elsabe, som var datter af borgmester Harm Lange i Flensborg. Han havde to sønner: Matthias, som blev landsdommer på Bornholm, og Philip, som blev stadskaptajn i Rønne. Disse blev stamfædre til slægten Rasch på Bornholm.

Mathias Rasch er født 1638, han deltog i forsvaret af København i 1658, i det følgende år nedsatte han sig som købmand i Rønne, han blev senere valgt til rådmand, fra 29/8 1678—1701 var han landsdommer på Bornholm, han døde i Rønne i 1723.

Han ægtede 1664 rådmand Herman Clausen Bohns enke Kirstine Madsdatter, som var født den 10. januar 1624 og som døde i Rønne den 4. marts 1715.

Philip Rasch er født den 5. april 1648 på Unevadgård, han var opkaldt efter hertug Philip af Glücksborg, som også var hans fadder. Den 1. september 1668 kom han til Bornholm og bosatte sig ligeledes i Rønne. Den 29. marts 1683 blev han udnævnt til kaptajn for borgerkompagniet. Han døde den 23. februar 1722 i Rønne og blev begravet den 2. marts.

Han ægtede 1674 Kirsten Harmend Bohnsdatter, som var født i Rønne den 4. oktober 1654, hun døde den 5. august 1729. I ægteskabet var der mange børn, vistnok 10, nogle døde som små.

Politimester Claus Rasch blev født i Vesterholm den 22. august 1639 som søn af Peter Rasch og Cathrine Anderses. Under Svenskekrigene flygtede han til København, han trådte ind i hæren og avancerede i sit tyvende år til underofficer. Han udmærkede sig under Københavns belejring. Statholder Christopher Gabel udnævnte ham til sin sekretær. I 1662 blev han af kongen udnævnt til amtsforvalter over Nyborg og Tranekær samt til præsident i Nyborg købstad. Christian V udnævnte ham til landkommissær over Fyn og benådede ham den 2. juni 1680 med adelig hjelm og skjold. Den 23. juni 1683 fik han bestalling som politimester i København. I denne stilling gjorde han god fyldest, han gennemførte flere reformer. Året efter blev han beskikket som assessor i Commerce Collegiet. Nogle år efter blev han udnævnt til øverste borgmester i København. I flugt med disse udnævnelser steg han i rang: 1690 blev han kancelliråd, 1697 justitsråd og 1700 etatsråd. Han døde den 8. januar 1705.

Han var 2 gange gift. Hans første hustru var Elisabeth Scheffer, hun var født i Nyborg den 26. februar 1619, hendes forældre var rådmand Anders Hansen Scheffer og Kirsten Eriksdatter. Den 25. juni 1664 blev hun i Nyborg viet til Claus Rasch, hun havde da siddet som enke efter sognepresten i Nyborg Mads Lerke, med hvem hun havde 5 børn. I ægteskabet med Rasch fødtes en datter, som døde i 12 års alderen. Elisabeth Scheffer døde den 19. september 1690 og blev den 9. oktober bisat i Nyborg kirke.

Sit andet ægteskab indgik Claus Rasch med Anna Margrethe Lorenzen den 23. oktober 1695. Hun var datter af købmand Christian Lorenzen i Flensborg, hun havde først ægtet købmand Hans Hinrich Nørck i København, som døde i 1694. Efter Claus Rasch's død ægtede hun i 1709 kaptajn Erik Flemming Ulfeldt. Hun døde i Nyborg den 28. februar 1710. I ægteskabet med Rasch fødtes en søn og 3 døtre, hvoraf sønnen og en datter døde før faderen.

Claus Rasch var gennem sin første hustru bleven en velhavende mand. Han opkøbte bøndergårde og øgede jordbesiddelsen, så han til sidst ejede 220 tdr. hartkorn bøndergods. Han opførte herregården Raschenberg, som

i 1690 blev anerkendt som hovedgård. Da den efter flere ejerskifter kom i slægten Juels besiddelse, fik den navnet Juelsberg, som den har endnu.

Sprogforskeren Rasmus Rask er født i Brændekilde den 22. november 1787. Hans forældre var skrædder og husmand Niels Hansen Rasch og Birthe Rasmusdatter. I kirkebogen er hans navn indført som Rasmus Christian Rasch. Da han var blevet voksen, ændrede han navnet til Rasmus Kristian Rask og underskrev sig altid Rask.

Han kom til latinskolen i Odense, allerede her begyndte han at tilegne sig det islandske sprog og at gøre optegnelser om sprogets struktur og om ordenes slægtskab med de andre nordiske sprog. I 1807 kom han på universitetet i København, han fortsatte sine sproglige studier vedrørende det islandske sprog. Han fik universitetets guldmedaille for undersøgelser om det islandske sprogs oprindelse. Han udgav en vejledning i det islandske sprog. I 1813 og 1814 opholdt han sig i Island. I sidstnævnte år blev han udnævnt til universitetsbibliotekar. I 1816 rejste han til Stockholm, derfra videre gennem Rusland til Persien og Indien. Hans studier gjaldt dels de indoeuropæiske sprogs slægtskab, dels den finske sprogæt. I Indien studerede han særlig sanskrit og zend sproget. Det lykkedes ham at erhverve mange håndskrifter i disse og beslægtede sprog og at få disse enestående håndskrifter med hjem til København. Han kom først hjem i 1823. I 1831 blev han udnævnt til ekstraordinær professor i de østerlandske sprog. Han døde allerede året efter den 14. november. Han havde næsten altid levet under trykkende økonomiske kår, dertil kom så anstrengelserne ved hans lange rejser. I hans sidste leveår var han sindssyg.

Rasmus Rasks betydning som sprogforsker ligger i, at han efterviste, at sprogenes struktur var det afgørende for sprogenes slægtskab. De principer, han i denne forbindelse opstillede, har stadig gyldighed den dag i dag.

EMIL NOLDE 1867—1956

Af Harry Jensen

En af Sydslesvigs største kunstmalere døde for et par måneder siden, og som det så ofte går, bliver man først ved så stort et menneskes bortgang klar over hans format. Først i efterkrigstiden blev den gamle kunstner rigtig kendt, selv om hans kunst ikke nåede at blive folkeeje, mens han levede.

For at sige det straks, tror jeg, at det er en tilsnigelse at regne Emil Nolde som en dansk kunstner. Han talte ganske vist dansk med glæde, han elskede det danske landskab, og han færdedes meget i Danmark, men han følte sig

bundet til den tyske kunst. Når vi alligevel vil beskæftige os med ham, er det, foruden af hensyn til hans position i kunstens verden, på grund af hans hjemstavnsbundethed. Altid har han omtalt sit fødehjem i Burkal ved Tønder med den største kærlighed. Han blev født på en gård i Nolde som søn af friseren Niels Hansen og slesvigeren Christine Hansen, hans fødenavn er derfor egentlig Emil Hansen. I sin selvbiografi fortæller Emil Nolde med stor glæde om barndommens lykkelige dage, hvor sproget var den mærkelige blanding af sønderjysk, højtysk i skolen, men religionsundervisningen på rigsdansk.

Slesvigs vestkyst må man kende, og den stærke natur må man have oplevet for helt rigtigt at kunne forstå storheden i Noldes kunst. Han var i så høj grad præget af og bundet til sin hjemstavn.

Allerede som 5-årig beskæftigede Nolde sig som „kunstner“. Han lavede de små lerfigurer, som børn elsker at lave, satte dem op på hegnspælene, hvor de skulle tørre. Men de større drenge fandt det morsommere at skyde til målt efter dem med sten, — den, der så kunne få dem alle ned, var sejrherre. Denne lille barndomserindring er næsten et sindbillede på, hvordan det så mange gange senere skulle gå med Noldes værker.

Morsom er også beretningen om den lille maler, der malede med hyldebær- og rødbedesaft, da julegaven, en lille farvekasse, var brugt op. Han elskede nemlig, — også senere — den rødviolette farve.

Landsbyskolen befordrede ellers ikke hans kunstneriske evner, for flere læreres vedkommende kan man nærmest sige tværtimod, men man forstår hans glæde over at have fået et lille hefte med Albrecht Dürers tegninger. I modsætning til de fire brødre havde han absolut ingen interesse for landbruget, og det var kun nødtvungent, at han hjalp til på fædrenejgården, da skolegangen var endt. Han drømmer og fantaserer i stedet for eller sidder og tegner i læg af et hegn. Det var derfor en meget stor begivenhed, da Emil som den første i familien i generationer drog væk fra landsbyen i marskegnen. Han kom i lære i Sauermanns træskærerværksted i Flensborg. Da han havde interesse og håndelag for faget, gik læreårene hurtigt, og han blev snart en af de dygtigste svende. Efter at have rejst noget rundt i Tyskland som håndværkssvend søger og får han stillingen som lærer ved kunsthåndværkerskolen i St. Gallen i Svejts, hvor han oplever seks lykkelige år. Lønnen er tilstrækkelig, og stillingen levner ham så megen tid, at han kan tage rundt i egnen og tegne skitser. Den store kunstudfoldelse var der vel endnu ikke tale om, selv om han kun lever og ånder for den bildende kunst. Han tegner imidlertid nogle morsomme billeder fra Alperne, som han personificerer, giver menneskeansigter på en ny og meget original måde. Disse tegninger blev udsendt som postkort og indbragte ham en anelig sum. Han skulle imidlertid nok få brug for pengene senere!

Efterhånden blev slesvigeren vel træt af den voldsomme natur i Svejts,

men ligeså meget af det borgerlige arbejde. Han søgte væk og rejste hjem til forældrene. En tid rejste Nolde rundt i Danmark, hvor han traf betydelige danske malere som Willumsen og Ejner Nielsen, der senere skulle blive professor ved akademiet. Som kunstner havde Nolde dog ingen succes, både Charlottenborg og Den Frie afviste ham. Meget glæde mindes han derfor ikke København med, selv om han arbejdede meget ihærdigt. Han synes, at tiden i København er spildt, og han har ikke let ved at komme i kontakt med mennesker. Ganske vist traf han en del af Danmarks senere kendte personligheder, såsom grønlandsforskeren Knud Rasmussen og digteren Herman Bang, personer, som han satte stor pris på, men han følte sig alligevel ensom og utilpas. — Så meget større var derfor lykken, da han traf den unge danske skuespillerinde, der senere skulle blive hans hustru. Selvbiografien vidner til stadighed om den største kærlighed mellem de to kunstnere, hvor megen modgang, der end skulle komme for dem. Og det først nu, at Emil Hansen, for at markere den lykkelige vending i sit liv, beslutter at overtage kunstnernavnet Nolde efter sin fødeby.

Kunstnerisk succes lod imidlertid stadig vente på sig, han solgte så godt som intet, og det unge ægtepar oplevede efterhånden den mest triste armod. I mange år boede de i et lille fiskerhus på Als. Her i ensomheden, blandt simple og naturlige mennesker, følte Emil Nolde sig alligevel allerbedst tilpas. I 1906—07 var Nolde medlem af kunstnersammenslutningen „Die Brücke“ i Berlin, en sammenslutning af unge kunstnere, der begejstrede modtog expressionismen fra Frankrig. Nolde kunne dog ikke ret længe holde sig i bås, rebel, som han var, og han solgte så godt som intet. Til malerens fattigdom kom desuden den byrde, at hustruens helbred var yderst svagt, så hun i mange år måtte tilbringe sin tid på hospitaler og sanatorier. Ind imellem rejste de alligevel en del omkring, således det meste af Tyskland rundt, samt til Paris og Italien. Men det er stadigvæk, som om udlandet ikke kan give ham det, han søgte. Stadig vender Nolde tilbage til sin lille fiskerhytte på Als, som en mæcen havde stillet ham til rådighed. Den gav ham de bedste arbejdsforhold.

1913—14 rejste Nolde på en ekspedition over Moskva, Sibirien og Japan til Stillehavsværnerne. Gauguin havde ganske vist forinden vakt interesse for naturfolkernes kunst, og at det må have været en stor oplevelse for en maler, siger sig selv, men Nolde har ikke fortalt ret meget derom i sine erindringer. Hundreder af tegninger og akvareller har han derimod sendt hjem fra den fjerne verdensdel.

Som så mange andre kunstnere måtte Emil Nolde lide under Hitlerregimets kunstopfattelse. Over 1000 billeder blev konfiskeret af politiet, og han opnåede den „ære“ at få 39 billeder med på udstillingen „Entartete Kunst“. Derefter fulgte simpelthen malerforbud, og det blev ham forbudt at sælge sine billeder.

Hele denne forbandelse fik Emil Nolde først oprejsning for i 1946, da den slesvig-holstenske regering udnævnte ham til professor. Med glæde erindrede Nolde sikkert også, at præsident Heuss specielt ønskede at se en Noldeudstilling på museet, da han for nogle år siden var i Flensborg. Nu blev den gamle maler pludselig hædret på alle måder, — fik den fornemme orden „Pour le merite“ og mere.

— — —

Nolde har en fantastisk produktion bag sig. Næsten altid havde han sin skitsebog med sig, og det er utallige temaer, han har beskæftiget sig med. Blomster har i den senere tid haft han store interesse, og blomsterbillederne er vel de af hans malerier, som er blevet mest kendt af offentligheden, — man kan af og til se reproduktioner af dem i kunsthandlernes vinduer.

Disse blomsterbilleder er altid udtrykt med varme og fylde — en hel rus. Alle mellemtonerne interesserede Nolde meget, tit synes man, at Nolde overdriver i sine billeder, at han har gjort farverne alt for kraftige, linierne alt for outrerede, at sådan ser det da ikke ud i naturen. Men alt dette var Nolde klar over, og han sagde selv, at billederne ikke på nogen måde skulle være noget spejlbillede af naturen, — ja, det ville endda være ham en vederstyggelighed, — de skulle være, hvad de var, — billeder. Det var ikke tingenes ydre overflade og ydre lighed, han interesserede sig for, men motivets indre væsen. Han ville udtrykke noget nyt, noget eget, som var opstået i ham, og som måske kun han havde følt.

Ja, ja, vi, der efterhånden har oplevet en del chok på vore dages maleriudstillinger, virker det måske ikke så mærkeligt på, men vi bør tænke os kunstopfattelsen, som den var for 50 år siden.

Så er der en hel del billeder med bibelske og religiøse motiver. Måske var det nogle af disse malerier, som kunstneren selv holdt mest af; men de var ikke altid lige lette at tage for almindelige øjne, der var vant til de gamle italiensk- og renaissanceprægede malerier i kirkerne.

Det var iøvrigt så karakteristisk for Emil Nolde, at han, uden at være autodidakt, alligevel altid har gået sine egne veje, — og så direkte; man kan sige altid med samme mål foran sig på sin lange løbebane.

— — —

Vil man give Nolde en plads i kunsthistorien, skal han have en af de allerstørste. Han er sikkert den, der har betydet mest for dette århundredes malere, mest for de tyske, men også for en hel del danske. Han havde dog ingen direkte elever, og aldrig skelede han til nogen eventuel fortjeneste, dertil var han alt for ærlig en kunstner.

Som før nævnt varede det mange år, inden Noldes navn slog an, udenfor kunst kredse er han sikkert ikke ret kendt i Danmark. Der hænger et maleri af ham på kunstmuseet, en større samling grafik findes i Stockholm, men

iøvrigt kappes de største musser i verden i disse tider om at erhverve hans billeder.

Hans gribende selvbiografi viser til tider Nolde som en digter, og digter er han altid i sine malerier, — mangesidig og dæmonisk, men altid uden svig overfor sin kunst.

Af gartner

HANS EWERTSEN VORTHMANN'S OPTEGNELSER

Af Chr. Maibøll

Den kendte gartnerslægt Vothmann i Sønderborg nedstammer fra Ewert Vothmann fra Westfalen, der omkring 1630 findes som kunstgartner på Rumohrsgård i Notmark sogn. Med sin hustru Gertrud havde han to sønner, Peter Vothmann, der blev gartner på Gammelgård i Ketting sogn, og Hans Ewertsen Vothmann, der ligeledes lærte gartnerfaget, men efter sit bryllup med Karen Pedersdatter den 23. oktober 1659 blev ejer af gården Padholm i Notmark sogn. Svigerfaderen, Peter Padholm, der omkring 1600 var jæger på Østerholm, fik i året 1606 gården Padholm foræret af sin fyrstelige herre, hertug Hans den Yngre til Sønderborg, som anerkendelse for god og tro tjeneste.

Hans Ewertsen Vothmann har efterladt sig en lille bog, som han muligvis har fået efter svigerfaderen, idet dennes afgifter til præst og kirke findes blandt optegnelserne, der begynder med brylluppet 1659 og de syv børns fødselsdage, deriblandt sønnen Peter Hansen Vothmann, der omkring 1694 flyttede til Sønderborg, hvor han oprettede Danmarks første planteskole. Oplysningerne om børnenes fødselsdage er skrevet enslydende på tysk, mens Hans Ewertsen Vothmann bruger dansk i bogens anden del, der her gengives med let ændret retskrivning:

Januarius: St. Povlsdag (10. januar) er den klar betyder et godt år, er den tågvarm betyder det mange skulle dø, regner og sner det giver dyrtid; stormer det, da betyder det krig. — Besnide nu dine træer, dog ikke om morgenen eller aftenen. Læg møg om træernes rødder, dog ikke så den rører ved roden.

Februarius: Løg, morrødder, guleroefrø at så. — Sæt unge træer i det sidste kvarter, da bliver frugten varig og ikke ormstukken. — Er febru-

arius varm, da hold dig til råde med dit foder, thi påskekuld vil da komme efter.

Martius: Om Marie bebudelsestide (25. marts) så rødder og løg, dog i reie (rækker), thi alt hvad som sås i reie, det vokser vel under jorden, såsom rødder, løg, roer, ræddiker, men hvad som sås i ny (måne) vokser over jorden, såsom kål og urter.

Aprilis: Er palmesøndag klar, da bliver gerne et frugtbart år. — Alletid før Georgi (23. april) skal løefrø være sået; siden kommer det ikke så vel. Så kålfrø St. Marci aften (25. april), så ædes kålen ej op af orm. — Den samme dag forsøgt af gartner. — Så først i denne måned anis, dild, persille, malurt, kål, spinat, løg, fennikel, karse, lactüge (lactuca = salat). — Bind løgfrøet i en klud, ikke for tæt, at det kan have vel rum, og læg det i en mødding, som er fluks våd, en dag og nat eller to; lad det siden tørres lidet; så det så, da vokser det vel.

Julius: Bliver hvidkål ikke hakket før St. Jacob (25. juli), da bliver der ikke mange hoveder. Efter St. Jacob skal hvide lilier omsættes. — St. Oles aften (29. juli) så kålfrø og sæt planterne St. Mikkels aften, så har du vinterkål.

Augustus: Om Bartholomæi tages løgene op. (24. august).

September: Efter Mikkelsdag: findes der udi egeæbler små orme, det betyder godt tilkommende år, fluer betyder krig, men edderkopper pestilentse.

Kilder: Forskellige papirer i gartnerslægten Vothmann-Thomsens arkiv hos frøken Magdalene Jacobsen, Sønderborg. Marie Dorothea Wilhelmine Thomsens anetavle ved C. M.

Gamle præster i Lysabild

Af J. Raben

Jens Pedersen Roskilde var præst i Lysabild fra 1683—1688. Hans fader var snedker i Roskilde. Først var han skibspræst, derefter residerende kappellan — den sidste i Lysabild. Efter pastor Riisbrichs død 1683 valgtes han til sognepræst.

Præsten havde en dag befalet sin karl at topskære nogle træer, der tilhørte degnen. Det passede ikke degnen og da denne i sin berettigede harme herover lod nogle ukvemsord mod præsten falde, indankede præsten sagen mod degnen for provsteretten, og degnen Andreas Knudsen Conradi blev dømt til at give præsten en undskyldning. Det kunne hr. Andreas ikke bekvemme sig til. Han blev derfor afskediget i Lysabild og fik et nyt degne-

kald i Oksbøl på Als. Kirkekrøniken beretter, at da degnen under gråd forlod sin degnebolig og gik forbi præstens æblehave, blev han præsten var og istemte salmen: „O Herre, frels mig, døm min sag.“ Denne salme må sammen med degnens tårer have vakt præstens samvittighed. Han gik ind i huset, blev syg og lagde sig til sengs og døde tre dage efter.

Pastor Roskildes hustru, Clara Elisabeth Skyt, havde ført et ret bevæget liv. Hun havde først været gift med en engelsk købmand, Eduard Schulz i Viborg, som døde af græmmelse over, at han to gange havde mistet hele sin ejendom først ved plyndring af fjenden og siden ved ildsvåde. Hun tog til København, hvor hendes fader havde været kongelig livlæge, og hun ernærede sig ved at destillere likør, indtil hun ægtede Jens Pedersen Roskilde. Samme dag som hendes anden mand, præsten i Lysabild, døde, rejste hun atter til København, for ved hjælp af formuende venner fra faderens tid at udvirke, at hun kunne beholde embedet i Lysabild. Begravelsen af sin mand overlod hun til fremmede. I København stiftede hun bekendtskab med den teologiske kandidat Lauritz Krag — en søn af præsten i Hørup — som ved giftermål med Roskildes enke blev sognepræst i Lysabild fra 1688—1700. Lauritz Krag døde efter 12 års embedstid. Clara Elisabeth levede endnu som enke i 16 år og døde 76 år gammel.

To gamle præster, Westi og Martin Egberg, fader og søn, virkede som sognepræster i Lysabild fra 1729—1780.

Westi Egberg (1729—1778) havde taget navn fra landsbyen Egberg på Sjælland, hvor faderen, Hans Kobberød, var degn. Som student var han huslærer hos en provst i Vallekilde med hvis datter Valborg han blev gift i en alder af 21 år. Kort efter at han havde nået den kanoniske alder, blev han residerende kapellan i Slagelse. Til denne by ankom kong Frederik IV en lørdag aften og besluttede næste dag at overvære gudstjenesten. Sognepræsten, derom underrettet, grebet af en panisk skræk, lagde sig syg og satte således kapellanden i den nødvendighed at påtage sig hans tjeneste. Denne måtte anvende hele natten til at udarbejde en højmesseprædiken, hvilken han så holdt til kongens fulde tilfredshed. Efter endt gudstjeneste lod kongen Egberg kalde til sig, tilkendegav ham sit bifald og lovede ham det første ledige præstekald, han søgte. Ifølge dette søgte og fik Egberg snart et godt lønnet embede i Norge, samtidig blev en nordmand kaldet til præst i Lysabild, men da begge helst ville blive i deres fædreland, byttede de. Således blev Westi Egberg sognepræst i Lysabild.

I sin lange embedstid var han både frygtet og elsket af menigheden. Hans levevis har sikkert været meget nøjsom. Derfor er følgende fortælling ret betegnende: en ung præst, pastor Bovlund på Kajnæs, blev den 27. marts 1750 gift med Egbergs datter Sara Maria. Bovlund kom i strid med sin for-gænger på Kajnæs, pastor emer. Bötcher om et værelse i præstegården på Kajnæs. Denne sag skulle afgøres ved en præsteret, som Egberg var medlem

af. Da nu pastor Bovlund ytrede sig, at han hellere ville undvære en ret mindre ved middagsbordet end at undvære et tørt og varmt værelse, svarede Egberg misfornøjet: „Jeg gider ikke høre sådan dum snak, skulle jeg til middag nøjes med en ret mindre, fik jeg de fleste middage slet ingen mad!“ Han døde den 16. september 1771, 81 år gammel.

Uagtet han gav sine børn betydelige summer, efterlod han sig dog en formue af over 40.000 dlr. Langt fra at være gerrig, var han dog en stor hader af overdådighed. Hans enke Valborg Egberg oplevede ikke nådens-årets udgang. Hun døde 79 år gammel.

Sønnen Martin Egberg fulgte i embedet, efter at han i 30 år havde været faderens kapellan og beboet diakonatet. Han var et godmodigt menneske, men manglede aldeles faderens ånd. Træffende sagde den yngre broder Rasmus om ham: „Han synger som en engel, men prædiker som et får.“

Han døde den 14. april 1780 i en alder af 62 år. Til sin hustru havde han udset en jomfru Susanna Hahnefeldt fra Gråsten på Ærø, men selv for frygtsom til at tilbyde hende sin hånd, sendte han sin broder Hans Henrik, for at tilkendegive hende hans ønske. Hans Henrik ser pigen, finder hende smuk, frier selv til hende og får hendes ja. Men for ikke ganske at tilside-sætte det ham af broderen givne hverv, stiftede han et parti mellem denne og sin kærestes søster Frederikke. Tålmodig fandt sig Martin Egberg i denne lumpne behandling og ægtede Frederikke Hahnefeldt 1750. Han følte sig dog ikke lykkelig, da Frederikkes forfængelighed og lyst til at glimre påførte ham tunge næringsssorger. Da pastor Egberg var død, fandt hans enke ingen lyst til endnu engang at bebo diakonatet, hvor hun før havde levet i 28 år, og flyttede til Sønderborg, hvor hun døde den 31. marts 1784. Degnen Eduard Schultz jun. i Lysabild satte hende i sin dagbog følgende vers:

„En Onsdag Morgen Klokken sex
opsagde hun sin sidste Lex,
nu er hun al Besværing fri
med Degnekald og Kaplani.“

HJEMMETYSKER

I

I anledning af den drøftelse, der har været ført i S. mdsskr. 1954, s. 156, 1955, s. 46 og 1956, s. 141—142, kan det oplyses, at ordet „hjemmetysker“ har haft borgerret i vort sprog lige siden treårskrigenes dage.

Netop den nationalpolitiske udvikling efter de begivenhedsrige marts-

dage i året 1848 må have tjent til dannelsen af dette ord som betegnelse for de ganske almindelige dansktalende nordslesvigere, der ikke som det store flertal af deres landsmænd sluttede op om den danske konges sag, men som tværtimod mere eller mindre utilsløret holdt med „oprørerne“. Således blev jo hurtigt den gængse betegnelse på det slesvig-holstenske partis mænd. Også ordet „tysker“ kom nu almindeligt i brug som betegnelse for helstatens tysktalende (og oprørske) indbyggere i Sydslesvig og Holsten.

I vendinger som „arrig, gal eller vred som en tysker“ har ordet „tysker“ været anvendt som skældsord igennem lange tider i det danske sprog. I den forbindelse findes det i hvert fald afhjemlet adskillige steder hos den danske litteraturs oplysningsforfattere og guldalderdigtere, altså i årtierne på begge sider af år 1800. En mand som f. eks. Oehlenschläger har benyttet denne vending, og ingen vil vel finde på at kalde ham tyskfjendtlig. Under nationalitetsrøret fik ordet „tysker“ imidlertid den ildelydende klang, som det allerede forlængst havde haft i den ovenfor anførte vending. Hvad var da naturligere for en kongetro nordslesviger end at kalde slesvig-holstenernes („tyskernes“) hjemlige dansktalende sympatisører for „hjemmetyskere“?

At det virkelig har forholdt sig således, bekræftes af følgende sætning, som den, der skriver disse linjer, for nogle år siden fandt under en gennemgang af „Fyens Avis“:

„Hjemmetyskere“ — mærk Dem dette Ord, der er opfundet af Folket og vil blive klassisk (Fyens Avis 1849 9/1).

Citatet stammer fra et redaktionelt indskud i en notits, som bladet havde overtaget fra „Dannevirke“. Redaktøren for „Fyens Avis“ var på det tidspunkt ingen ringere end den kendte Nis Hanssen „Bondesøn“, der var barnefødt i Øster Højst og svoger til Peter Chr. Koch, „Dannevirke“s redaktør. Som ung stud. theol. havde han allerede en halv snes år tidligere gjort sig almindeligt kendt på grund af sine velskrevne og livlige indlæg om det slesvigske spørgsmål i den københavnske presse. Han havde imidlertid sin egen personlige opfattelse af det nationalpolitiske spørgsmål og ville ikke lade sig indordne under Chr. Flors førerskab. Snart måtte han derfor se sig skubbet til side af de folk, der mente at have patent på grænselandets kamp (se iøvrigt Sprogforeningens Almanak 1955). Siden 1. januar 1849 virkede han som redaktør af „Fyens Avis“ i Odense, og skal derfor en enkelt mand udpeges som ophavsmand til, at ordet „hjemmetysker“ som betegnelse for en ganske bestemt slags mennesker i grænselandet, er vandret ind i den almindelige bevidsthed, må æren herfor tilfalde ham og ikke Laurids Skau. Nis Hanssen har i hvert fald fået ubetinget ret, når han allerede dengang forudsagde, at ordet ville blive „klassisk“.

Ordet „hjemmetysker“ har altså tydeligt nok oprindelig været et smæde navn, en spotteglose, men i årene efter nationalitetsrørets første voldsomme opblussen har de dansksindede i Nordslesvig måttet affinde sig med den

kendsgerning, at der midt iblandt dem også fandtes nogle, som var tysk-sindede, og det, skønt de af sprog og herkomst ikke adskilte sig spor fra den øvrige hjemmehørende befolkning. Man undgik vel derfor at benytte sig af ordet, indtil dets oprindeligt ildelydende klang var gået tabt. Det er nok grunden til, at det i årene op til år 1900 kun forekommer så sjældent.

Udviklingen efter 1920 har imidlertid gjort anvendelsen af ordet almindelig, og nu må det anses for at have mistet enhver mislyd. Det karakteriserer nu blot den indfødte tysker. Det er med andre ord gået på lignende måde med ordet „hjemmetysker“ som med gamle partinavne som „tory“ og „whig“ i England eller „gueuser“ i Nederlandene. Skønt oprindelige skældsord er de med årene blevet overtaget som fuldt anerkendte betegnelser for vedkommende partier.

At det virkelig forholder sig således, bevidnes af, at man også på tysk har fået dannet ordet „Heimdeutsch“, en betegnelse, der dog vist nok først forekommer efter 1920, men det er et spørgsmål, som også nok kunne fortjene en særlig undersøgelse. Det ser dog foreløbig ud til, at dette ord først har vundet indgas i det tyske sprog efterhånden, som kravet om en revision af Versailles-traktaten voksede sig stærkt i store dele af det tyske folk. Man fik da dannet begrebet „kulturtyskere“ om grænseboere, der følte sig draget af tysk kultur, men havde et fremmed hjemmesprog. De dansktalende „Heimdeutsche“ bliver herved slået i hartkorn med polsktalende „Masuren“ i Østpreussen og „Wasserpolacken“ eller „Schlonzaken“ i Øvre Schlesien, lithauisktalende „Memelländer“, tjekkisktalende folk i „Hultschiner Ländchen“, latinsktalende folk i Sydtirol, samt wallonsktalende folk omkring Malmédy. Alt i alt et sørgeligt vidnesbyrd om, hvad overdreven nationalisme kan føre til, thi der er nok adskilligt mere, der binder den nordslesvigske hjemmetysker til den øvrige nordslesvigske befolkning end til de just anførte folkeslag.

H. V. Gregersen.

II

Angående ordet „hjemmetysker“ og dets oprindelse kan gives følgende supplerende oplysninger: I „Dannevirke“ nr. 3 årg. 1849 har jeg fundet meddelelse til bladet fra Åbenrå, dateret den 18. december 1848, hvori bl. a. står:

„Forresten hersker det tyske parti endnu i alle offentlige anliggender vilkårligt og uindskrænket og har en trop af „hjemmetyskere“ — mærk Dem dette ord, der er opfundet af folket og vil blive klassisk — til håndlangere og spioner.“

Ved tilfældig læsning af samme blad årg. 1850 har jeg ydermere fundet udtrykket et par andre steder: Nr. 42 1850: Vidå den 4. april „Vor værste

plage er alle de oprørske embedsmænd, som kun ene og alene handler i statsholderskabets ånd, thi vor gode sag får altid større og bedre fodfæste i folket. Dette må og vore hjemmetydskere erfare.“

Nr. 62 1850: Løgumkloster den 15. maj: „Søren Sørensen, en dansktalende hjemmetydsker.“

Sigfred N. Christensen.

ANMELDELSE

Olav Christensen: Litteratur om Haderslev

(Udgivet af Haderslev byhistoriske arkiv 1956. 166 s.)

Det må anses for lokalhistorikerens første opgave at optegne og gennemarbejde det foreliggende trykte materiale om det emne, vedkommende ønsker at beskæftige sig med, og selv om det ofte kun er små ting, der findes spredt omkring i de forskellige skrifter, så er det alligevel ikke småting, der gennem år og dag publiceres om landets forskellige lokaliteter.

Kommunefuldmægtig Olav Christensen har på en omsorgsfuld måde påtaget sig at undersøge tidsskrifter, årbøger, leksika m. m. vedrørende alle mulige emner, der har forbindelse med Haderslev by, og i den værdifulde bibliografi, som er blevet resultatet af dette omfattende arbejde, hvor artikelrækkerne er ordnet efter decimalclassesystemet, findes anført over 3000 kildehenvisninger, deraf ca. 1200 vedrørende kendte personer, der har haft tilknytning til byen.

Ret naturlig står dr. phil. T. O. Achelis, Haderslev bys historieskriver, som dominanten blandt forfatterne, men også fra Olav Christensens hånd foreligger en lang række historiske artikler.

Nu står det så til de interesserede at gøre brug af dette hjælpemiddel, hvis udsendelse må hilses med glæde af enhver haderslevforsker.

Chr.

Glimt

FRA SVUNDNE TIDER . . .

At lade soldet løbe

På Als og vel også andre steder søgte man i gamle dage at finde en tyv ved at lade soldet løbe. Soldet blev ophængt i armene på en saks, og mens det drejedes rundt, nævnedes forskellige navne, og når tyvens navn kom, skulle soldet standse.

1709 havde Ewald Bings pige Catharine Erichsdatter i Sønderborg i anledning af et tyveri i byen forset sig groft ved at lade soldet løbe for at udfinde gerningsmanden. Hun måtte først stå åbenbar skrifte i Mariekirken for sin begangne synd og blev siden på grund af hendes enfoldighed og notoriske fattigdom af guvernøren, hertug Ernst August, idømt en bøde på seks mark, et beløb, der i hine tider svarede til prisen for to får.

1738 omtales et lignende forhold fra Vollerup, Ulkebøl sogn, hvor Kirsten Jensen i sin overtro havde ladet soldet løbe for at beskyldte Nielses ... hustru for tyveri. Denne sags udfald kendes ikke.

Kilder: Bødelisterne 1709-10 i samlingerne på Sønderborg slot; dekretprotokol C III 1, nr. 14, amtmandens jurisdiktion, efter aug. 1738.

Christian Maibøll.

En røst fra 1890

Under restaureringen af Døstrup kirke i sommer fandt man følgende digt, der var skrevet af gårdejer J. P. Jensen, Lovrup, Sprogforeningens første formand, samt en meddelelse om forskellige datidige forhold.

„Dette lille Digt indlægges i Kuglen paa den nye Fløjstang, for naar den engang i Fremtiden atter nedtages, kunde vidne for den dalevende Slægt om hvordan Forholdene for Tiden ere her under Prøjerherredømmet.

Seks og tyve Aar nu forløbne er,
under Prøjsens Herredømme.
Men ej de har vunden vor Kærlighed,
det maa vist enhver indrømme.
Med Magt de nu os fortyske vil.
Med Magt de vil os Sproget fratage,
men aldrig de skal faa Held dertil,
thi endnu lever den gamle af Dage.
Retssproget er udelukkende tysk,
i Skolen vore Børn de samme kun
lære,
men vor Sind og Hu kun ene er jysk
og vi betakker os for den Ære.
Vi ere og vilde forblive danske,
og som Danske vi behandles vil.
Dette Krügers Ord vi hylde ganske
og rigtig af Hjertet slutte os til,

Beständig vi haabe at komme tilbage
engang i Tiden til Danmark igjen.
Derfor under Trykket vi ej vil forsage,
men stole paa Gud som er Ret og
Sandhedsven.

Ja gid atter det skilte snart føjer sig
sammen
det giver den almægtige gode Gud.
Amen.

Lovrup, den 13. august 1890.

J. P. Jensen.

Priserne paa Landbrugsprodukter ere
for Tiden saaledes for Rug Td. 200 Pund
16,00 M. for Byg 14,00 M. Havre 150
Pund 13,00 M. Boghvede 200 Pund 1200
Mark. En almindelig god Kælveko 300
M. En 2½—3 Aars Oxe 300 M. Svin pr.
100 Pund levende Vægt 40 M. Faar pr.
Pund levende Vægt 0,26 M. En god 3
Aars Hest 7 a 800 M.

Løn til en Karl for 1 Aar 250 til 300 M.
Ditto til en Pige for 1 Aar 150 M.

I Sommer haves en meget god Hø og
Kornavl, men lidt besværlig paa Grund
af temmelig megen Regn. 1888 og 1889
blev Vestbanen anlagt og aabnet i Fe-
bruar 1889, fra Døstrup blev Personbe-
fordringen aabnet den 10. Jan. 1890,
Godstrafiken bliver aabnet i den nær-
meste Fremtid.

Sundhedstilstanden her i Sognet er
for Tiden god. Der er mindst 6 a 7 Per-
soner over 80 Aar, alle aandsfrisk.

Paa Grund af at denne Skrivelse ikke
var kommen tilstede da Fløjstangen blev
opsat, bliver samme indlagt i en Flaske
under Blytaget i Spidsen af Taarnet. J. P.
Jensen. N. O. Aabling, N. M. Aabling.
M. H. Petersen.

Efterskrift: Her i Sognet er fornylig
oprettet en Goodtempleloge, ikke just
fordi Befolkningen ere hengiven til Drik,
endskøndt de fleste nok kan drikke en
lille Kaffepons, men Formaalet er at
indskrænke Drikkeriet, som mange Ste-
der er ved at tage Overhaand."

Cornelius Schmidt.

Nogle fromme optegnelser i gamle bøger.

Hos folk her i Sønderjylland kan man

endnu finde gamle bøger. I dem står ofte
forskellige optegnelser, som man ikke
skal springe over. Her er nogle vers, der
røber lidt om de tidligere ejeres from-
hed.

I et eksemplar af Brødremenighedens
danske salmebog „En liden Samling af
adskillige Vers og Sange“, København
1778, har ejerinden på smudsbladet ladet
bogen tale sådan:

I. N. J.

Hvo min Eyermand vide vil,
og hvad hendes Navn mon være,
da hører jeg Margretha Schag til,
hun er min Rette Herre,
i Verden vil hun mig bruge med Fliid
i Troen til Gud sin Herre,
indtil at hun fuldkommer den Tiid,
som glæden Ævindeligen skall være.
Saa skilles vi ad ved Dødsens Baand,
med Verden maa jeg obbbrende,
min Eyer vandrer til dette Land,
som glæden faaer aldrig Ende,
Soli Deo Gloria.

Stollig d. 10. Aprill. 1786.

På bindets inderside i samme bog har
en senere ejerinde tilføjet sit vidnesbyrd:

Anna Elisabet Nisses i Stollig
Anno 1805.

O Herre, vilde du der tænke paa,
i dette svage Legem, vi nu gaae,
du est allene Sielens Trøst,
vær du med os i al vor Brøst.

En lidt senere tids fromhed røber sig
gennem følgende vers i et eksemplar af
„Evangelisk-christelig Psalmebog“, Kø-
benhavn 1855:

Maria Dorothea Clausen,
Broagger 1856.

Min Lyst og alt mit Haab er Gud,
Ham vil jeg kerlig dyrke,
Han leder mig ved Fader bud,
Han er min Trøst, min Styrke.
Saa stræber jeg, skjønt jeg er svag,
At følge, hvad han byder,
At prise ham hver Levedag
Ved Troe og Christne Dyder.

Urban Schröder.

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

HORSENS

Telefoner: 207 — 807 — 808

Aksel Michelsen

Kul- og Trælasthandel

Tønder Telefon 21111

HORSENS HAVN

- ◆ *Mange moderne Stykgodskraner.*
- ◆ *7,00 m Vanddybde.*
- ◆ *Havnen kan besejles Dag og Nat.*
- ◆ *Store Arealer ved Kaj og Jernbanespor ledige til Udleje.*

Svend Kirchheiner

aut. Installatør

Vesterg 7 . Tønder . Tlf. 2204

Tønder Landmandsbank A/S

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Bogtryk . Bogbinde

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 215

Graasten Bank ^{A/S}

Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Snoghøj ^{Gymnastik- højskole} Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 - Vinterskole.
Skoleplan sendes
Jørgine Abildgaard.

VALLEKILDE Folkehøjskole

Henv. til *Jørgen Jessen*,
Vallekilde

Restaurant *Grænsen*

C. Heiselberg
Krusaa

Sønderjydsk Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

*

HEJMDAL

Landsdelens Blad

Paul Thomsen

Krusaa
Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,
Trikotage, Herreelevipering

Haslev Gymnasium

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Møllemskole-, Realskole- og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Henvendelse til

Peter Kjøller
Rektor, Haslev

Brede Sogns Spare- og Laanekasse

Bredebro tlf. 41341

*

Stiftet den 1. maj 1875

Sønderjyllands Kreditforening Haderslev

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn

GRAM

KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S
Vojens